

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Євген Бистрицький, Всеволод Хома, Ксенія Мирошник, Ольга Сімороз

ЗНАТИ І БУТИ¹

Всеволод Хома: *Шановний пане Євгене, дякуємо за згоду поспілкуватися. Традиційним предметом уваги в інтерв'ю нашого Товариства є біографії філософів. Як би ви описали епоху, в яку зростали? Якими були повоєнні роки, роки вашого дитинства? Чим ви цікавилися, що впливало на формування вашого світогляду?*

Євген Бистрицький: Отже, почнемо ab ovo, з біографії? Добре. Лише варто нескромно з цього приводу згадати великих. Колись Гайдегер наполягав, що філософія і є життя, тобто артикулюється зі самого життя. А коли Гайдегера, як зауважив Жак Деріда, запитали, яким було життя Аристотеля, то він відповів: «Гаразд, відповідь – у простому реченні: “Він народився, він мислив і він помер”» (за версією Ханни Арендт, Гайдегер говорив подібне про біографію взагалі будь-якого філософа: «він народився у деякий час, працював і помер»). Ще точніше про невелику важливість обізнаності з життям філософа Гайдегер говорить у своєму лекційному курсі з метафізики Ніцше. Адже йдеться, наголошує він, про долю – не індивідуальну долю людини, не про біографічні деталі, а про історію ери «кінця Заходу». Якщо спробувати в цьому сенсі зрозуміти ваше запитання, то, я думаю, варто говорити про час формування людини в атмосфері доби кінця радянської системи.

Час, коли я ставав свідомим, наближався до філософії, – це була доба суспільно-політичної відлиги та науково-технічної революції в Радянському Союзі. Я інколи розповідаю студентам про прості чудеса, які можна було побачити після поїздки Хрущова в США. Скажімо, побачити автоматизований радянський гастроном, в якому в окремих комірках на одній стіні розташовувалися зразки не дуже великої номенклатури продуктів із зазначенням ціни. Вам видавався номерний візок, ви відривали спеціальний номерок товару з тієї чи тієї комірки з продуктами та клали його до візка. Далі візок їхав за стіну, до невидимого пакувальника, а потім, з упакованими покупками, доправлявся конвеєром до каси. На табло висвічувався номерок вашого візка, ви йшли до каси і сплачували вартість усієї покупки. Це один з наївних побутових прикладів того, як у другій половині 60-х років в СРСР відбувався науково-технічний прогрес, під якого, очевидно, припав на запуски супутників, політ Гагаріна в космос, винайдення перших комп'ютерів і таке інше, тобто доба особливого підйому й поширення наукового світогляду. Ця атмосфера науково-технічного прогресу тоді панувала в

© Є. Бистрицький, В. Хома, К. Мирошник, О. Сімороз, 2020

¹ Інтерв'ю підготовлене в межах дослідницької програми Студентського товариства усної історії і філософії «Філософія в Україні 60–80-х років ХХ століття». Інші частини цього інтерв'ю вийдуть друком в наступних числах *Sententiae*.

усьому світі, атмосфера, яка на Заході, наприклад, сприяла розвитку логічного позитивізму та зацікавленості у філософських дослідженнях історії й методології науки, а також теорії пізнання. Ця атмосфера якимось чином впливала і на наш світогляд за «залізною завісою». Звісно, угім, дещо послабленою через обмежену комунікацію із Заходом і через різні західні «радіоголоси» й усвідомлення того, що існує інакомислення. На цій хвилі загальної зацікавленості наукою в старших класах я потрапив до однієї з математичних шкіл, де отримав навички математика-програміста.

Інакше кажучи, це була цікава доба, бо вона привертала увагу до наукової картини світу, точних наук, тобто до того, що зветься математичним експериментальним природознавством або англійською – science. Я відразу хочу відокремити ці науки від гуманітарного знання, Geisteswissenschaften, humanities в широкому розумінні, хоча цей науково-технічний світогляд був надзвичайно важливим, зокрема і для нашого філософського формування.

Можна згадати, що в той час в українській філософії, в УРСР, філософом Павлом Копніним, який прибув із Москви і згодом очолив Інститут філософії НАН України, активно розвивається теоретико-пізнавальна школа, філософія, логіка й методологія науки, яку потім, згадаємо, успішно продовжував широковідомий Мирослав Попович. Я все це згадую для того, щоб ми загалом розуміли світоглядний та ідеологічний контекст, який панував у тодішньому науковому житті. Він був пов'язаний з науковістю, просякнутий інтенцією на норми й ідеали наукового (у сенсі science) дослідження. І тут варто сказати про загальну наукову в цьому ж самому сенсі орієнтацію офіційного й панівного на той час марксистсько-ленінського світогляду або ідеології.

Теоретична суть цієї ідеології орієнтувалася на те, що традиційно після Енгельса (який, у свою чергу, орієнтувався в цьому питанні на Маркса) називалося науковим соціалізмом (Wissenschaftlicher Sozialismus). Німецьке поняття системного наукового знання, науки – Wissenschaft, тут важливе. Я хочу провести цю лінію, щоб потім ми до цього не поверталися. Адже саме в цей час у СРСР, зокрема в Києві, розвивається не тільки теорія пізнання. Предметом уваги стали саме наукові (в лапках і без лапок) джерела марксистсько-ленінської філософії. Це передовсім Гегель, і, звичайно, Кант. Річ у тім, що коли ви відкриєте «Науку логіки» чи «Феноменологію духу як науку про явища свідомості» – першу частину «Системи наук» Гегеля, то побачите, що всюди вживається поняття Wissenschaft. Тобто йдеться про орієнтацію модерної філософії на науковість, а якщо сказати точніше – на об'єктивність як ідеал досягнення істинного знання про самі речі. У цьому сенсі ідеалом досягнення об'єктивності, отже ідеалом науковості, слугувала математично-природнична science. Ми можемо простежити вплив цієї ідеалізації на теорії пізнання (як внутрішні частини філософських побудов) до Гусерля і неокантианців і пізніше. У цьому ж контексті орієнтації метафізики на ідеали наукової об'єктивності ставить своє запитання і Кант: «Як можлива філософія як наука?» І, слава Богу, його відповідь не така ригористична, за словами Мамардашвілі «не ідеологічна», як у Гегеля, а потім, відповідно, у марксизмі, який претендував саме на наукове осягнення історичного розвитку суспільств. Не ригористична – у сенсі відкритої можливості повернутись до спадщини Канта за часів кризи філософських концепцій об'єктивного пізнання світу і, до речі, людини. Я все це нагадую, щоб змалювати ширший, європейський, світоглядний контекст доби, в який я і мої ровесники потрапили.

Навчаючись у математичній школі та орієнтуючись на цей розповсюджений тоді сценарій кар'єрного розвитку, не можна було не цікавитись і гуманітарними питаннями. Доба надавала цьому сильний поштовх вибухом вільної поезії та прози, критичної до минулого, у хрущовську Відлигу. У світогляді юнака, орієнтованого на науку

й начитанного, це трансформувалось у захоплення літературознавством, тобто літературною критикою від Білинського до Луначарського. Дотично до теми науковість versus художня література згадаю аналіз літературним критиком Дмитром Писаревим тургенівського героя-природознавця, різночинця, Євгена Базарова. Цей герой Тургенєва намагається звести людські емоції кохання до фізіологічних рефлексів, які нібито й пояснюються наукою, але невдало. Новітню версію подібного захоплення наукою, science, я зустрів лише у нашого Валер'яна Підмогильного з його гострим відчуттям революційного часу та величезним мовно-літературним і письменницьким талантом. Його герой також коливається між почуттям і науковою кар'єрою і, нарешті, виправдовує свою зраду коханій словами про любов як щось архаїчне, яке нескінченно повторюється, натомість наука – це завжди відкриття нового, раніше незнаного. Ці слова можна цитувати перед курсом лекцій про філософію Нового часу, настільки вони влучно передають філософську налаштованість наукових революцій.

Не буде перебільшенням провести аналогію і сказати, що щось подібне цій невдачі відбувається й на рівні персонального розуміння суспільних рухів 60-х років. Навколишнє життя не вписувалось у раціональну перспективу близького комуністичного майбутнього, штовхало до критики картини світу, яку пропонувала офіційна ідеологія «наукового комунізму». Я згадую, як пізніше знайомство з ідеями Дільтея (перше, хоч і непряме) дало змогу з'ясувати фактично цю ж філософську несумірність між природничо-науковим поясненням і розуміючим переживанням складності навколишнього суспільного життя.

А щодо такого життя, то ще в десятому класі школи-одинадцятилітки (були тоді й такі продукти освітніх реформ!) я познайомився з юнаками, які організовували гуртки при університеті Шевченка. Такі відкриті гуртки для старшокласників також були прикметою доби більшої відкритості. Я потрапив у гурток з естетики. Його вів Анатолій Канарський, добре відомий старшому поколінню талановитий філософ-естетик, тоді ще студент філософського факультету. Багато хто з учасників цього гуртка потім стали відомими філософами й викладачами та досі працюють у вишах Києва. Це були 1965-1966 роки, як я казав, час хрущовської Відлиги. А Відлига супроводжувалася критикою культу особистості Сталіна й відкриттям нових джерел, принаймні, у межах самої марксистської філософії. Скажімо, був надрукований перший розділ «Німецької ідеології» Маркса й Енгельса в новій автентичній редакції. Стали доступними деякі класичні книжки. Мені вдалося купити Гегелеві «Феноменологію духу» і «Філософію духу». Ці дві книжки можна було тримати в руках, принести додому й навіть читати. Хоча «Науку логіку» тоді не можна було дістати, тому доводилося робити плівки для її читання.

В. Хома: *Діафільми?*

Є. Бистрицький: Так, діафільми. Можна було самому відфільмувати і потім читати через дитячий діаскоп. Саморобні плівки виходили дуже незграбно, часто були пропущені місця. Тим не менш, була можливість самому долучитися до «наукових джерел» наукового соціалізму й марксизму.

Період Відлиги очевидно вплинув на поезію й літературу загалом. Узагальнюючи цю добу, можна сказати, що, з одного боку, це була науково-технічна революція, з іншого ж – що посилювалося розуміння зашкарублості радянської ідеології, те, що сьогодні можна назвати вільнотомством, відкривалися нові джерела й можливість критично подивитися на ситуацію.

Я вдячний своїм друзям-одноліткам, які були моїми першими вчителями у філософії та які мене в це втягнули. У той короткий час Відлиги представники ЦК ЛКСМУ організували літній табір на Трухановому острові для учасників згаданих мною гуртків. І досі я спілкуюся через соціальні мережі з одним із комсомольських активістів того часу,

який став відомим дипломатом незалежної України. Працювали не лише гуртки з естетики, філософії, літературознавства, поетичні, а й із природничих наук. Це була ініціатива викладачів університету, старшокласників і того самого комсомолу, покликана налаштувати молоде покоління на науку. Згаданий літній табір тривав декілька тижнів і був безкоштовним. Важлива обставина, адже я рано втратив батька. У цьому таборі втілювали ідею організувати Малу академію наук України, і так вийшло, що мене хлопці й дівчата обрали її президентом. Це був 1965 рік. До речі, у нас зараз також існує Мала академія наук, я навіть колись був запрошений туди виступити з оцінкою філософських робіт.

Утім, тоді, у 1965 році, ми мали великих кураторів. Олег Антонов, Микола Амосов і Віктор Глушков – три дуже відомі постаті. Вони запрошували нас до себе додому, здається, до Глушкова ми ходили на чай, це було досить цікаво. Про Малу академію наук писали у тодішній популярній газеті – «Вечірньому Києві».

Я був втягнутий в увесь цей процес організації та роботи Малої академії наук, але незабаром розійшовся у поглядах з ЦК ВЛКСМ. Вони стали диктувати свої ідеологічні вимоги, тиснути, і я залишив цю посаду. Але філософією займатися не перестав. Тоді я дуже зацікавився феноменологією Гегеля та науковченням Фіхте. Кант цікавив менше, бо здався занадто «сухим». Я знайшов «Науковчення» Фіхте у російському перекладі в Історичній бібліотеці, що в Лаврі. Ця бібліотека тоді була для нас чимось фантастичним.

Після закінчення школи я вирішив вступати до університету. Спочатку вступав на філологію і не пройшов, бо не поставив декілька ком у творі. Хоча сам цей твір був, здається, не з найдурніших. Тому я пішов працювати за професією, оператором-програмістом на перші ЕОМ (електронні обчислювальні машини), що запущені тоді на базі Держпрому УРСР. Лише уявіть: дві лампові ЕОМ займають увесь величезний дебаркадер цеху, дуже сильно гріються, шум витяжок-охолоджувачів, часто перегорають лампи та доводиться заново вводити програми через колоди перфокарт.

Наступного року ми з другом вирішили їхати до Москви – спробувати вступити до МДУ. Це була переломова мить життя. Уже потім мені стало очевидним, що просто так туди важко було потрапити. Складати іспити приїхала молодь з усього Радянського Союзу. І вечорами в гуртожитках, де ми жили на час іспитів, між нами відбувалися палкі дискусії на теми: «Як і навіщо ми живемо?», «Хто ми такі в цьому світі?», «Що таке Радянський Союз?» Це середовище молодих людей, які відчували тягу до філософування, більшість із яких була налаштована думати, надзвичайно сильно на мене подіяло. Там я познайомився з Леонідом Школьніком або з його колегами, зараз точно вже не згадаю, з Далекого Сходу. Мені запропонували взяти участь у діяльності журналу самвидаву. Самвидави були дуже різні – це коли збирають статті та тексти, потім передрукують на машинці під копіювальний папір кілька копій і розсилають. Самвидав Школьніка був з тих, що не мали, як я розумію, великої популярності. І вже після того, як я не вступив до МДУ й повернувся додому, влаштувавшись вантажником на молокозаводі (адже треба було заробляти гроші), я написав і відправив у той самвидав пару статей. Статті були присвячені літературній критиці статей, які мені надіслали з журналом. Це були якісь вірші, що здалися мені безідейними. Я досить наївно писав, що нам потрібно не бавитись естетизмом, а згадати Герцена та говорити про потребу «братися за сокиру».

На той час вечорами можна було слухати «голоси» й дізнаватися про критику радянського ладу і способу життя. Наприклад, дізнатися про «Новий клас» Мілована Джиласа. Критичний погляд на стан речей шов і від прочитання Маркса, післясталінського видання його ранніх творів. Один добрий знайомий з філософського гуртка (згодом соціолог за фахом), талановитий і чутливий, сказати б, до поруху часу, організував рукописний журнал. Разом він і ми – ще троє дописувачів, записували свої думки по черзі у

великому зошиті вкупі зі взаємною критикою. Серед нас вирізнявся зрілістю думки Віталій Драбкін, який ясно й дотепно оцінював існуючий лад як своєрідне класове суспільство, яке зрадило ортодоксальному марксизму та в якому справді виник новий клас радянських буржуа, «совбурів». Порівняння реальності з революційним запалом творів раннього Маркса, в яких ми шукали адекватну філософію комуністичного ладу, та з ідеологічною проповіддю, яка заповнювала простір ЗМІ приписами, матеріалами з'їздів і пленумів партії тощо, додавало критичності. Ставало зрозумілим, що ми живемо в суспільстві, яке є несправедливим, згідно з його ж вихідними принципами, з його науковою теорією. Це все природньо закінчилось тим, що у травні наступного року я змушений був іти до армії. І хоча я був єдиним сином старої матері, мене все одно забрали.

Я відслужив 2 роки у військово-повітряних силах. Спочатку піврічне навчання у школі молодших авіаспеціалістів у нашому Чорткові, а потім був переведений до військової частини під російським Новгородом.

В. Хома: *А в якому званні ви демобілізувалися?*

С. Бистрицький: Оскільки я завжди був старанним відмінником навчання, то вийшов єфрейтором зі ШМАСу (школи молодших авіа-спеціалістів), і вже потім отримав звання сержанта у військової частині. Я намагався служити досить чесно. Але так вийшло, що на другому році служби мене знайшло КДБ. Вони якимось чином вийшли на самвидавний журнал, в архіві якого були мої дописи, хоча в самому журналі їх, наскільки я знаю, не було надруковано. Викривши цей журнал, вони згодом розшукали мене в армії. Були організовані комсомольські збори (а я тоді ще був членом комсомолу), і мене почали обговорювати, приймати рішення. Оскільки мої статті просто собі лежали, і не друкувались, то нічого серйозного мені не могли зробити, хоча залучення КДБ – це вже було досить серйозно саме по собі. До мене підходили окремі товариші по службі, які казали, що їх примушують голосувати за моє виключення з комсомолу, інакше вони не зможуть потім вступити до військового училища.

Ці збори, попри пропозицію «згори» виключити мене з комсомолу, винесли мені лише «сувору догану» із занесенням до персональної справи. Догана звучала так: «За висказування, порочащие советскую действительность, и за участие в самоорганизованом печатном органе». Потім почалися дрібні переслідування з боку начальства. Мене звинуватили в тому, що я вдарив коменданта, хоча по суті такого не було, і запроторили на губу (гауптвахту). Спочатку я сидів в одиночній камері. Мої друзі змогли закинути туди пару філософських книжок, щоб мені не було так сумно. Після цього мене посадили за якусь дрібницю, а згодом прямо з губи випустили – і в цей же день виписали проїзні документи та з конвоєм двох знайомих старшин відвезли на вокзал і посадили на потяг. Так незручного «неблагонадійного» для частини виштовхнули з армії трохи раніше, ніж закінчився мій термін служби. Характеристику мені не дали, а без неї вступити до вишу було неможливо.

Повернувшись до дому, я пішов працювати електриком в автопарк на Дарниці. Але це не вся знаменна історія. Поки я працював у автопарку мене кілька разів викликали на «співбесіди» в обласне управління КДБ. Уявіть собі, як за вами в автопарк приїздить «Волга» з двома молодшими офіцерами й везе в обласне управління КДБ, яке розташовувалося десь на розі теперішніх вулиць Інститутської та Липської. І там з вами проводять наглядову бесіду. Мені пощастило потрапити в самвидав до жорсткої хвилі відомих репресій 1971-1972 років, і, думаю, тому мене вони серйозно не зачепили.

В. Хома: *Давайте спробуємо змалювати загальну картину. Ви молода людина, ваша перша серйозна інтелектуальна активність припадає на завершення Відлиги. У той час з'явилися шістдесятники, жити й дихати було вільніше, ніж за сталінських часів. Можна було знайти більше літератури, були гуртки – офіційно схвалені й*

дуже популярні. Були й гуртки, так би мовити, «мени формальні». Деякі з них навіть мали дисидентський характер. Ви – молода людина, яка навчалася за науково-технічним фахом, але цікавилася філософією й естетикою й розуміла, що в суспільстві, де вона живе, щось «не так». Чи можна сказати, що Відлига, на яку припав цей етап вашого життя, дала вам ковток свободи, але водночас ви стали і її жертвою? Система ж процедурно ще була заточена під Сталіна, хоча й декларувалися різноманітні нововведення, як от критика культу особистості.

С. Бистрицький: Не зовсім так. Тоді було вже зрозуміло, що Сталін і минулий тип режиму відійшов у минуле. Відлига – це офіційне, хоч і не до кінця, розвінчання саме культу особистості, культу Сталіна, отже – ідеологічне пом'якшення. Це не була система Сталіна, яка, фактично, зруйнувалася. Тоді це вже стала система Хрущова, система Відлиги, система, яка відкривала певні можливості. Це вже потім, при Брежнєві, вона почала закриватися. А ми – ми жили майбутнім. Ви можете знайти це навіть у поезії, наприклад, у Андрія Вознесенського, або трохи менше в Євгена Євтушенка. Цей порив і прагнення нового майбутнього були дуже сильними. До речі, така атмосфера, принаймні у мене, створювала критичне ставлення до історії як наукової дисципліни. Історія спаплюжена і легко змінюється та ідеологізується. А якою вона була насправді – важко дізнатися, де б ви тоді знайшли таку інформацію? Справа полягала в тім, щоб намагатися змінити історію.

В. Хома: Утім, почався Застій.

С. Бистрицький: Так, система Відлиги закривалася, хоч і повільно.

В. Хома: Мені здається тут цікавою можливістю простежити те, що сформувало ваші майбутні академічні інтереси. Ваше звернення до філософії культури й поняття особистості.

С. Бистрицький: На одній із зустрічей в КДБ мене питали чи я маю «контакти» зі самвидавцями. На той час контактів вже не було, і я так їм і відповів. Питали також про те, які в мене життєві плани. Я відповідав, що планую вчитися в університеті. Відповідь була гнітючою – мені заявили, що з такою біографією я не зможу вступити до університету, не зможу отримати вищу освіту. Після того я почав мріяти, що варто було б, якби не стара мати, поїхати кудись до Прибалтики, влаштуватися робітником на риболовецький траулер і втекти з Радянського Союзу на Захід. Очевидно, що це була система, в якій неможливо було вільно жити. Тим не менше, я пішов на підготовчі курси до університету, і вийшло так, що через рік після дембелю таки вступив. Для мене самого це було великою надією і несподіванкою. Іспити я склав добре і, хоча був безпартійним, зате пройшов армію, що було важливо для вступу на філософський факультет. Робітничу характеристику з автопарку мені видали чудову, отже, я був де факто пролетарієм. Тому-от, за таких умов, і зміг потрапити до університету. А КДБ недогляділо, мабуть, і без мене їм тоді роботи вистачало.

Ольга Сімороз: Дозвольте уточнення щодо вашого армійського періоду. Яким чином цей етап вашого життя вплинув на вас, як на філософа? Сергій Секундант, наприклад, у своєму нещодавньому інтерв'ю іронічно зазначив, що служба в армії виявилася для нього дуже корисною, бо дала наочно зрозуміти «адміністративно-командну систему в дії»: пияцтво, хамство, бедлам за фасадом порядку.

С. Бистрицький: Колись Мамардашвілі, з яким я спілкувався в Москві, після висловленої мною тези в дусі Джека Лондона, – мовляв, у світі треба пережити все, у світі стільки мужніх речей, які просто необхідно пережити, щоб зрозуміти життя, – подивився на мене і видав: «Знаете, молодой человек, есть опыты, которые, ну, совсем никому не нужны» (він сказав це трохи брутальніше). Озираючись на минуле, я тепер думаю, що для мене армія була тим досвідом, який справді не був потрібен. Я й до

армії вже знав, що система гнила, що вона нелюдська, що вона має бути змінена. Щоправда, тоді я щиро й наївно вважав, що вона може бути поліпшена, що має запанувати справедливість. Для мене це були втрачені два роки. Хоча я мав «Філософію духу» Гегеля, яку наприкінці служби рекувізував замполіт під тим приводом, що це релігійний твір. (Посміхається). Зі свого армійського досвіду міг зробити лише висновок, що систему потрібно змінювати, а для цього в ній бодай якось потрібно вижити і щось із собою робити, кудись іти. Коли прямо з армійської гауптвахти я заліз на третю, найвищу, полицю у плацкартному вагоні, то відчув, що нарешті вирвався з в'язниці, що все це була велика в'язниця.

В. Хома: *Як би ви описали роки на філософському факультеті Київського державного університету? Там у вас, напевно, зав'язалися нові знайомства. За плечима був деякий досвід «антирадянської діяльності», як сказали би ті, хто організовував судилища-обговорення. Ви навчалися там з 1971 по 1976 рік. Університет прикметний, адже був створений ще за Російської імперії, як протидія польському впливу в західних землях цієї імперії, після придушення польського «листопадового повстання» 1830 року. Коли ви потрапили до університету, чи зберігався там ще дух інтелектуального форпосту імперії, тільки нової? Адже факультет мав бути одним з найбільш ідеологізованих. Чи імперські атрибути вже були «вимиті» й факультет жив іншими сенсами?*

С. Бистрицький: Чого-чого, а ідеології я там не шукав і спеціально не знаходив. Хіба за винятком одного дивного пропедевтичного курсу, коли такий собі релікт-академік Острянін голосно викрикував перед аудиторією, що Кант ідеаліст і агностик. Факультет був такий, який він був. Там був і науковий комунізм, і науковий атеїзм – дві дисципліни, за які я мав четвірки. Усі інші оцінки в моєму дипломі були «відмінно». Те, що ми вивчали, було, як для того часу, на непоганому рівні. Це ставало ясно потім, коли я потрапив до Москви та зміг порівняти свою освіту зі знаннями й розповідями колег-аспірантів з МДУ.

Можу вам розповісти про те, що в мене найбільш залишилось у пам'яті від найкращих курсів усіх п'яти років. Спеціально підкреслю не найважливіший, але принциповий, гадаю, для філософа момент. Вельми пристойною була підготовка зі sciences: фізика, хімія, математика, фізіологія вищої нервової діяльності, астрономія. Ці курси були поставлені дуже непогано. Знання основ, суті, духу, інтенції математичного-експериментального природознавства, я й досі думаю так, є важливими для філософа. Без цього складно глибоко зрозуміти не лише теорію пізнання, позитивістів і новітню методологію науки від Томаса Куна до Пола Файрабенда, але й Канта, Гегеля, Гуссерля, узагалі орієнтацію на природничо-наукове знання, про яку я згадував раніше. Без цього також буде важко зрозуміти логіку історії новітньої філософії й, узагалі, схопити загальну основу метафізики як погляду на світ «після фізики». Зокрема, подолання цієї «мета» й повернення до буття, до, скажу так, «нефізичної» орієнтації онтології людини. У цьому контексті, зауважу, можна лише захоплюватись тим, як молодий Гайдегер в аналізі поняття часу точно оперує з теорією відносності Айнштейна.

Ксенія Мирошник: *Чи згодні ви з твердженням, що філософія в УРСР розвивалася в рамках колоніальних інституцій? Чи було відчуття, що ви в рамках таких інституцій знаходитеся?*

С. Бистрицький: Це дещо спрощене твердження. Хоча, звичайно, відчувалася залежність від Москви. Викладачі на факультеті були щирі, ідеологічного тиску практично не відчувалося, оскільки ми не були по суті обізнані з іншим викладанням та іншою думкою, лише відчували і здогадувалися, що вона існує. У цих рамках працювало відкрите і, як на той час, вільне студентське наукове товариство. Його куратором і двигуном був живий і творчий Валерій Босенко, який демонстрував прості приклади діалектичного мислення

щодо природних явищ і щиро намагався захопити студентів лєнінськими працями. Про нього колись треба було б написати – про його дотепний виклад енгельсєвськє-гегелєвськєго образу діалектики природи й технології. Далі почалися курси найбільш для мене важливі, як тоді по-марксистськи називалося, з нїмецькєй класичнєй філософії. Михайло Булатов блискуче розсудковє-аналїтично викладав «Науку лєгїки» Гегеля. Пізніше «Феноменологію духу» почав викладати талановитий Юрїй Кушаков, за яким я провів кілька семїнарїв з цього твору. Усе це поглиблювало розуміння «скелету», бази класичного модерного мислення. Був важливий курс історії філософії Анастасії Пашкової: вона надїйно давала історію філософії за тими джерелами, які були перекладені: від Відродження до перїоду нїмецькєй класики. Античну філософію ми «проходили» досить швидко й це не відклалося тоді як важливе джерело. Її значення вималовалося для мене пізніше, за самостїйного вивчення. Стилє навчання був відмінний від захїдних унїверситетїв і навїть, здається, відмінний від того, що є зараз. Крім нїмцїв, не було такого, щоб один текст достатньо глибоко вивчали або аналізували протягом значного часу, навїть семестру. Відсутність такої критичної герменевтики була слабким мїсцем викладання на факультетї. Були ще цїкаві спецкурси, на четвертому й п'ятому роцї: Ігор Бичко читав курс із сучасної захїдної філософії, Віталїй Табачковський проводив за ним семїнари. Мирослав Попович прочитав невеличкий спецкурс, здається, з методології науки. Цї філософи, що працювали над власними розробками, приходили з Інституту філософії. Це мало дуже важливий ефект: відбувалося певне осучаснення філософії, яку ти знав з книжок і начитаних курсїв.

Ви запитували про колонїалїзм... Історія українськєй філософії – була, щоправда в рамках викладання історії філософії народїв СРСР. Хоча Петро Загороднюк викладав українськєю історію марксизму. Це був поодинокий випадок україномовного викладання. Утїм, ще був курс з вищої математики українськєю. Можна було, викладати українськєю, але переважно базовї джерела й культурний наратив були росїйськомовними, отже й викладалося майже все росїйськєю. Можливо, я дуже сухо згадаю час навчання, але для мене унїверситетськї знання залишалися тїльки тлом, на якому я намагався активно навчатися сам.

Спеціальних заборон не було, але було жахливе обмеження в доступї до книжок захїдних, т.зв. «сучасних буржуазних», філософїв, а сам дух і настрої був росїйськомовний, безумовно. Утїм, на відміну від московськєй філософськєй спїльноти, відчувалося мїсцева специфіка, зокрема в Інститутї філософії. Хоча це стало менї зрозумїлим уже потїм, коли я почав у 90-му роцї вперше викладати в унїверситетї Шевченка свїй курс українськєю. Це було нелегко, бо треба було, по-перше, напрацьовувати саму розмову. Я знав українську пасивно, бо мої батьки – українцї з Вінниччини, які велику частину післявоєнного життєя прожили за межами України. На свята вони спївали українських пісень, їздили в гостї до родичїв у село й дарували підлїтку «Кобзаря» на день народження. Уся канва родинного життєя була просякнута їхнім українством, але зовнїшнї умови життєя, навчання, комунїкацїй були настїльки росїйськомовними, що ранїше менї нїколи не доводилося активно послуговуватися українськєю. По-друге ж, при викладаннї треба було напрацьовувати філософську українську термїнологію.

Сама атмосфера була, безумовно, конкурентною і мотивувала до навчання. І хотїлося, звичайно, виглядати та знати краще за інших... На факультетї вчїлося багато цїкавих колег, сокурсникїв. Серед них – нїнї широко вїдомї вченї. На старшому курсї навчалась Ірина Бекешкіна – активїстка студентськєго науковєго товариства. Про інших згадаю краще разом. Була частина студентїв, яка від початку орієнтувалася на те, що називається ідеологїчними функцїями. Так ставали після випуску інструкторами ЦК. Як правило цї студенти спеціалїзувалися з науковєго комунїзму, атеїзму та, інколи, з історичного матерїалїзму, обїмали виборнї партїйнї й комсомольськї посади. Я, якщо

чесно, дивився на них трохи скося, і пам'ятаючи власну справу, і тому, що бачив себе теоретиком. Але не все так однозначно. Скажімо, Василь Кремень за незалежності став прогресивним міністром освіти, тим колегою, з яким мені пощастило через багато років підтримувати впровадження в життя зовнішнього незалежного оцінювання.

Було багато талановитих однокурсників; вони показують свою обдарованість і до сьогодні. Більшість із них стали викладачами у вишах України, від Львова до Одеси, я іноді з ними зустрічаюся за нагоди. Я не можу не говорити про них із любов'ю. Усі без винятку вони мені дорогі й близькі, як однокурсники. Думаю, що ви знаєте це по собі. Коли ви здружуєтеся й потім зустрічаєтеся – як по-справжньому близькі люди. Навіть більше: якщо філософія, і не лише, стає справою життя, то все наше оточення та стосунки з колегами, в яких ми формуємося за часів навчання, набуває смислоробуєвого значення.

О. Сімороз: *Якщо говорити про факультет ваших часів у плані кадрової політики: є сенс сказати, що переважно там працювали пропагандисти-«видвиженці», що намагалися влаштуватися в житті? Чи можна стверджувати, що філософська спільнота була свого роду соціальним ліфтом, як це було можливо на той час і за тих умов? Якщо так, то якою, власне, була плата за цей соціальний ліфт?*

Є. Бистрицький: Я вже сказав: я не думав про соціальний ліфт, я думав лише про те, аби навчатися філософії. Це було моє єдине бажання, як, до речі, і сьогодні. Хоча я й використовую для скорочення термін «кар'єра», я думав не стільки про свої соціальні досягнення та про всілякі соціальні ліфти, скільки про те, щоб бути хоч трішки філософом. Очевидно, серед нас були ті, хто стали інструкторами ЦК чи профспілковими лідерами, і вони по-різному знайшли себе в незалежній Україні. Значить, філософський факультет справді був таким соціальним ліфтом, який дав їм можливість, наприклад, у малотрансформованій еліті першого десятиліття незалежності обійняти помітні посади. Отже, хто хотів, хто бачив себе на якихось партійних посадах або хто хотів керувати в комсомолі, хто був керівником парторганізації – ті використовували такі можливості як соціальний ліфт. Кар'єру треба було якимось чином робити, й заробляти гроші треба було.

А про більшість професорів зовсім не можна сказати, що вони були «видвиженцями», якщо під цим розуміти, що їх висували на викладацькі посади за суто ідеологічну відданість офіційній доктрині. Звісно, траплялися дивні «пришельці» з короткими курсами й очевидною пропагандистською біографією, але вони не пригадуються, якщо не особливо напружувати пам'ять.

Про себе додаю ще єдине в контексті цього питання про соціальний ліфт. Десь на четвертому курсі раптово відкрилося (лише здогадуюсь, з яких джерел), що я приховав при вступі існування своєї комсомольської догани. Скликали збори, обговорювали це. Очевидно, кількома роками раніше було би за просто вилетіти з університету, утім, це вже був якийсь там 74-й чи 75-й рік, коли хвиля жорстких репресій початку 70-х трохи схлинула. І я тоді вже не мав комсомольського віку, був безумовним відмінником і обговорення це нічим не закінчилось. Я вдячний тодішньому партторгові факультету – Василю Кременю, який, я певний, зміг спустити цю справу на гальмах. Оскільки я був ще й добрим студентом, то мене не виключили. А ось уже коли прийшов час закінчувати університет і розподілятися, то треба було думати про своє майбутнє, куди йти працювати. І як людині, що мала таку догану й попсовану персональну справу, було влаштуватися? Диплом я писав у Поповича, з теорії пізнання. Не хочу вдаватися в деталі, лише скажу, що він стосувався Попера і логічного позитивізму. Мирослав сказав, що не зможе посприяти моєму влаштуванню в Інститут філософії, куди зазвичай вступали в аспірантуру відмінники факультету. Стати викладачем у виші мені також «не світило». Попович пропонував поїхати кудись викладати в школі, у село, згадуючи,

що він сам починав з викладання в сільській школі. Уже потім, вступивши в партію, я міг би, можливо, продовжити теоретичне навчання...

Я був у розпачі, не знав, що робити. Аж раптом – дзвінок від Петра Дишлевого, декана філософського факультету. Він щиро перейнявся моєю долею, оскільки знав мене як доброго студента, і повідомив, що знайшов місце, хоч і маленьке, в Інституті філософії. Я здивувався. Пропонувалася посада лаборанта, коротше кажучи, бути «на підхваті» у відділі філософських проблем природознавства. Відділом завідувала авторитетна Надія Депенчук. Уже потім я зрозумів, що це влаштування на роботу не було випадковим: сам Дишлевий був налаштований критично і проукраїнськи, а Депенчук належала до числа тих, хто мав факти з життя, про які не писали в автобіографіях і які не надто пасували такому ідеологічно піднаглядному закладові, як Інститут філософії. І я щасливо потрапив туди молодшим лаборантом – саме на таку посаду безпартійний міг потрапити в Інститут, аж ніяк не в аспірантуру. На останню я, очевидно, не міг розраховувати.

О. Сімороз: *При цьому, мабуть, ще й варто було дякувати долі, що поталанило... Але як вам вдалося вирватися з того лаборанства?*

Є. Бистрицький: Справді, засидітися в лаборантах не випало. Стояло зріле літо, директор Володимир Шинкарук був у відпустці, керував заступник директора, керівник відділення наукового атеїзму, який сьогодні академік на керівних посадах Академії наук. Він не дуже входив у справи філософів, і того літа, здається, шукав того, хто би поїхав до Москви за розпорядженням з «Центру», за адміністративною «разнарядкою», на стажування в тамтешній Інститут філософії. Надібавши мене і знаючи з моєї кадрової справи, що я відмінник, служив у армії, отже – нібито підхожа людина, запропонував поїхати до Москви стажуватися на два роки. На що я миттєво відповів згодою. І в такий невірогідний для мене спосіб я потрапив до Москви. У найкраще, здається, місце Союзу, в яке можна було б тоді потрапити молодій людині з філософськими схильностями – у сектор теорії пізнання московського Інституту філософії.

Цим відділом тоді керував кандидат наук Владислав Лекторський, фахівець з теорії пізнання, зараз відомий російський академік, багаторічний головний редактор «Вопросов философии». У цьому відділі працювали такі постаті, як Евальд Ільєнков, Генрих Батіщев, Володимир Швирьов, Николай Трубніков і навіть тоді відомий своїми схематизованими підручниками з діамату член-кореспондент Академії наук Спіркін. Уже те, що завідувачем був кандидат наук, а «підлеглими» – доктори й навіть членкори (!), саме говорить про тодішню атмосферу в секторі й Інституті в цілому: нетипова для тих умов свобода й поцінування саме талановитого філософа як неформального лідера.

Коли я вперше вийшов у коридор на поверсі сектора теорії пізнання і почув, про що навколо спілкувалися, я зрозумів, що, за київськими мірками, їх можна було всіх посадити як антирадянщиків (посміхається). Це були досить вільні розмови, зокрема критичні розмови про політику, яких, очевидно, у Києві не можна було почути в подібних інституціях. У цьому сенсі практикований в Києві колоніальний тиск, ідеологічний тиск увиразнювався. А там, у московському Інституті, у коридорах можна було почути, наприклад, іронізування логіка Олександра Зинов'єва про те, як «замість комунізму ми потрапили в СРСР». Тобто атмосфера була вільна, і це вражало. Я стояв самотньо, нікого ще там не знав. А коли підійшов знайомитися до Лекторського і сказав, що хотів би написати дисертацію й запитав про можливу тему, то він напівжартівливо, напівсерйозно сказав: «Як я можу обирати тему вашої творчої роботи? Ви мусите обирати її самі. Я – кандидат, ви писатиме кандидатську, то як я вам можу радити взагалі?» Тим не менше, він став моїм науковим керівником, але в роботу над дисертацією не втручався. Навчала дисципліновано думати, тобто працювати в руслі, уже критично апробованому

іншими, сама інтелектуальна атмосфера сектору, Інституту в цілому та різних подій навколо. І потім, уже тоді, коли я приніс йому кінцевий текст, він надзвичайно уважно прочитав його, зробив олівцем акуратні й такі, що прояснювали мою думку, редакторські правки, і віддав з досить позитивним відгуком. Після того, мені вже нічого не треба було виправляти в тексті й дисертації, і, згодом, у монографії, виданій на її основі.

К. Мирошник: *Уточнювальне питання стосовно Києва. Ви називали багато викладачів, розповідали про них... Можливо, ви пам'ятаєте, чи були ще якісь викладачі, які вам запам'ятавались? І можливо в студентському середовищі ходили про них якісь жарти, історії, легенди?*

Є. Бистрицький: (Сміється). Ну, я можу сказати, історії були, були жарти... Я зараз не хочу в такі біографічні деталі вдаватися, бо мої колеги можуть образитися...

Я знаю, що принаймні на третьому курсі вже стало ясно, хто були «блатники», тобто хто вступив «за зв'язками». До речі, серед таких були й ті, хто згодом став добрим викладачем. Це важливо нагадати для сьогоденних студентів, тому що коли я запропонував Джорджу Соросу виділити грант на проєкт зі створення системи тестів для вступу – те, що отримало назву ЗНО (зовнішнє незалежне оцінювання) і що фонд «Відродження» почав впроваджувати, я саме згадував цю частину свого студентства. Ну, скажімо, була, здається, одна четверта тих, хто вступив за знайомством, принаймні на філософський факультет. Але це не та історія, яку взагалі варто згадувати. Я міг би розповісти, як ми потрапили на першому курсі на так звану шефську допомогу в колгосп, як ми там здружились курсом, як дивилися одне на одного, як знаходили собі друзів і пари тощо. Але це все чудові речі, які залишаються у кожного приватними. Я хочу просто сказати, що підібрався дуже сильний курс із самостійно думаючими і юними, і вже зрілими людьми, тож це особлива історія спільної долі та її різних життєвих здійснень.

К. Мирошник: *А як оці всі люди, ваші одногрупники, тодішні студенти філософського, проводили вільний час?*

Є. Бистрицький: Ви знаєте, я не мав багато вільного часу, бо ночами працював. Мені треба було утримувати себе й сім'ю, та й мати була вже стара. Одружений з другого курсу, з малим сином, я практично вже не мав вільного часу. Я був занурений у філософію, наскільки міг, а ночами працював вантажником. Спочатку в гастрономі біля мого дому – ночами розвантажував молоко і хліб. Це було вигідно, бо можна було й під'їсти трохи. А потім я влаштувався на роботу разом зі своїм студентським другом, який, на жаль, давно помер, старшого віку був... Ми розвантажували вночі вагони із запчастинами для вантажних автомобілів. Привозили їх у товарних вагонах, які треба було за ніч розвантажити. Це була фізично важка робота. Усі сили йшли на неї й на те, щоби потім у бібліотеку піти й не заснути там. Коротше, для мене це був складний період, бо треба було й заробляти на життя, і водночас серйозно вчитися. Окрім того, улітку ми їздили на цілину на старших курсах, на третьому, на четвертому, у будзагони. Цілина давала можливість заробити стільки, скільки ти ніколи не отримав би, будучи студентом, навіть за підвищеної стипендії. Це теж відбирало час від самостійного навчання. Коротше, вільного часу там особливо не було... Ну, крім бібліотек, зазвичай, ми ходили до театрів, вибиралися на цікаві фільми... Але це окрема історія. Хто як влаштовувався. У нас виникла група з трьох студентів, ми дружили й тісніше спілкувались як під час поїздок, так і у вільний час. Один став відомим завідувачем кафедри філософії в київському педвузі, другий – відомим фахівцем в Інституті стратегічних досліджень. Є мої однокурсники не лише в центральних вишах, а й в інститутах НАН України.

В. Хома: *Повернемося до Інституту філософії. Через щасливу випадковість вам запропонували поїхати на московське стажування. А скільки часу ви до того провели в київському Інституті філософії?*

Є. Бистрицький: Десь усього з місяць. Був літній сезон відпусток. Нікого не бачив, запропонували – і я поїхав. Тому я почав свою наукову кар'єру з Інституту філософії в Москві. Я можу розповісти про перші дні там. Я нікого не знав, треба було знайомитися, і найлегше – з такими ж, як і я – з молоддю, аспірантами. Серед секторських швидко знайшлися близькі по духу аспіранти, серед яких я б виділив Володимира Філатова, який зараз викладає в Російському гуманітарному університеті, у вищій Юрія Афанасєєва, одного з перших, хто публічно сказав про радянську систему як адміністративно-командну, а згодом заснував цей університет. У нашій орбіті був і молодий співробітник сектору Борис Пружинін, зараз головний редактор журналу «Вопросы философии», і Олександр Хамітов, талановитий аспірант Ільєнкова, розподілений після завершення аспірантури до Казахстанської академії наук. У цей час завершувала аспірантуру Наталія Автономова, яка займалася Фуко; можливо, ви читали її переклад «Слів і речей».

З'явилися і нові друзі з МДУ, серед яких був Анатолій Яковлев, син майбутнього ідеолога горбачовської перебудови. Через нього я долучився до низки поїздок у підмосковне Переделкіно на лекції-бесіди з філософії Канта старого професора Валентина Асмуса. Щонедільні зустрічі відбувались у його дачному будинку з телескопом і книжковими полицями в робочій кімнаті-залі. Окрім ясного і простого викладу Канта у виконанні доброго фахівця, окрім прогулянок цим селищем, де можна було зустріти відомих російських письменників, ці відвідини давали й ще дещо. Наприклад, Асмус не лише показував своє майбутнє місце на кладовищі, як я пам'ятаю, неподалік від могили Пастернака, а й міг (коли я захоплено прохопився про Олексія Лосєва) зауважити, що Лосєв «любить себе у філософії більше, ніж філософію в собі». Усе це створювало особливу атмосферу навчання, той невід'ємний від знання персоналізований контекст його передачі, який стає передумовою розуміння. Мої друзі навчалися в аспірантурі, а я був на дворічному стажуванні від регіонального або національного інституту в центральному філософському закладі Академії наук СРСР. Тобто, опинився в імперському місті, чого тоді не відчувалося.

В. Хома: *Опинилися в метрополії.*

Є. Бистрицький: У метрополії, так, абсолютно вірно. Ну от, щойно я там познайомився зі всіма, ця соціалізація також вплинула на світобачення, на спосіб думання. Ледь не першого дня, як ми зішлись, нові друзі потягнули мене до дуже відомого в радянському інтелектуальному житті Інституту історії природознавства й техніки. У цей час там відбувалося засідання, де доповідали Мераб Мамардашвілі й Піама Гайдєнко. Здається, вони доповідали про завершення планової теми, про свої доробки. Тоді я вперше почув Мамардашвілі. Він саме доповідав свою концепцію, що узагальнювала, пропонувала, якщо його словами, центральне рівняння західної філософії як філософії самосвідомості. Пізніше ця концепція була оприлюднена в статті трьох авторів – Мамардашвілі, Еріка Соловйова й Володимира Швирьова: «Класика и современность. Две эпохи в развитии буржуазной философии». Я й зараз думаю, що для того часу це була геніальна стаття, у тому сенсі, що вона відкривала очі для розуміння руху цілої модерної філософської традиції від Декарта до Гусерля включно. А також певним чином пояснювала тенденцію розвитку західної філософії. Варто уточнити: і доповідь, і згодом стаття, особливо та її частина, що була написана Мамардашвілі, стали поштовхом для нового розуміння, необхідного в той час, щоби вирватися за межі способу думання, в якому перебувала радянська філософія, навіть її найталановитіші представники, такі як Ільєнков. А оскільки я вже був ознайомлений з Гегелевою феноменологією і науковченням Фіхте – з фактом самосвідомості, самою агенцією самосвідомості в людині, мені було надзвичайно зрозуміло, про що він говорить.

Я сприйняв це все як свій загальний орієнтир. Можете зрозуміти, що переживає людина, яка потрапляє з Києва до метрополії, одразу йде слухати доповідь Мамардашвілі й раптово розуміє, що саме це їй завжди було потрібно? Потім, поступово вже стало ясно, хто є ким у філософії, хто така Піама Гайденко, хто така Неля Мотрошилова. У цьому сенсі мені, безумовно, пощастило.

Одержано / Received 8.08.2020

Yevhen Bystrytsky, Vsevolod Khoma, Kseniia Myroshnyk, Olha Simoroz

To Know and to Be

Interview of Vsevolod Khoma, Kseniia Myroshnyk and Olha Simoroz with Yevhen Bystrytsky.

Євген Бистрицький, Всеволод Хома, Ксенія Мирошник, Ольга Сімороз

Знати і бути

Інтерв'ю Всеволода Хоми, Ксенії Мирошник і Ольги Сімороз із Євгеном Бистрицьким.

Yevhen Bystrytsky, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Leading Researcher at Hr. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine.

Євген Бистрицький, д. філос. н., професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди.

e-mail: bystrytsky.yevhen@gmail.com

Vsevolod Khoma, master student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Всеволод Хома, магістрант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: mailhap25@gmail.com

Kseniia Myroshnyk, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Ксенія Мирошник, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: kseniiamyroshnyk@gmail.com

Olha Simoroz, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Ольга Сімороз, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: olgasim11@gmail.com
